

בין 'עופרת יצוקה' ל'עמוד ענן' ול'צוק איתן'

גבי סיבוני

בשנת 2001 החלו ארגוני חמושים הפעילים ברצועת עזה בירי תלול-מסלול לעבר יישובי מערב-הנגב. תחילה היו אלה רקטות קסאם מאולתרות ופצצות מרגמה בעלות דיוק ועוצמה נמוכה, אולם ככל שחלף הזמן, גדל מגוון אמצעי הירי שהיו פרי ייצור עצמי מתוחכם יותר, וכן תוצאה של הברחות אמצעי לחימה לתוך הרצועה. ברצועה קיימות כיום יכולות ירי רבות ומגוונות, הכוללות פצצות מרגמה ורקטות עוצמתיות לטווחים ארוכים. בנוסף, ניסיונותיהם של ארגוני הטרור לפרוץ את הבידוד שבו נתונה הרצועה הובילו את תעשיית המנהרות הענפה. זו התמקדה תחילה במרחב רפיח, והונעה על ידי מניעים כלכליים וצורך להכניס לרצועה אמצעי לחימה. משזוהה פוטנציאל השימוש במנהרות, החלו גורמי הטרור לחפור מנהרות התקפיות חוצות גדר לכיוון מדינת ישראל, במטרה לאפשר חטיפות וביצוע פיגועי טרור ביישובים הסמוכים לגדר.

קצב ההצטיידות של ארגוני הטרור ברצועה באמצעי לחימה וירי הרקטות גברו בצורה משמעותית לאחר ההתנתקות (אוגוסט 2005) ותפיסת השלטון ברצועה על ידי תנועת חמאס. זה היה הרקע לשלושה מבצעים רחבי-היקף, שישראל יצאה אליהם בזירת עזה: 'עופרת יצוקה', 'עמוד ענן' ו'צוק איתן'. במאמר זה יושוו מבצעים אלה, תוך התמקדות ברקע האסטרטגי של שלושתם ובבחינת המערכה האופרטיבית הצבאית. במסגרת זו הועצם השימוש של חמאס ב'דוקטרינת הקורבן'. שמטרתה לפגוע במעמדה של ישראל בזירה הבינלאומית באמצעות העמקת הפגיעה של ישראל באוכלוסייה בלתי-מעורבת ברצועה עצמה. לסיכום יוצגו תובנות אשר להיערכות להתמודדות עתידית עם האתגר הביטחוני ברצועת עזה.

המחבר מבקש להודות לרן לוי, מתמחה בתכנית צבא ואסטרטגיה במכון למחקרי ביטחון לאומי, על סיועו במחקר לצורך כתיבת מאמר זה.

הרקע האסטרטגי

עליית חמאס לשלטון ברצועת עזה באה אחרי ניצחונו בבחירות דמוקרטיות. "הרחוב הפלסטיני", שנואש מהמנהיגות המושחתת של תנועת פתח, ראה בחמאס גורם שיוכל להנהיג בדרך נקייה יותר, לפחות על פי התפיסה שרווחה בימים שקדמו לבחירות. השתלטותו האלימה של חמאס על רצועת עזה הציבה בפני תנועה זו, המונחית על ידי אידאולוגיה אסלאמית פונדמנטליסטית-רדיקלית, את האתגר המשולב של שליטה מדינית בישות טריטוריאלית-פוליטית מחד גיסא, לצד שמירה על רלוונטיות באזור ובזירה הפלסטינית כתנועת התנגדות, מאידך גיסא. הסלמת הירי מהרצועה בשלהי 2008 הביאה את ישראל לצאת למבצע 'עופרת יצוקה'. חמאס, שאך החל לבסס את שלטונו ברצועה, קיבל עורף אסטרטגי ממצרים וסוריה,¹ תמיכה משמעותית יותר סיפקה לחמאס איראן, שביקשה להשפיע בכך על המתרחש בעולם הערבי, ובפרט בזירה הישראלית-פלסטינית. האיראנים סייעו לחמאס בהברחת אמצעי לחימה לרצועה – רקטות גראד, טילים נגד טנקים וחומרי נפץ, העברת ידע טכנולוגי ששימש לייצור מטעני חבלה ורקטות, סיוע באימונים על אדמת איראן, העברת כספים – מאות מיליוני דולרים בשנה, וכן בגיבוי מדיני נגד ישראל והרשות הפלסטינית שבהובלת פתח.² זאת, תוך ניצול המשילות הכושלת של מצרים בחצי-האי סיני בזמן שלטונו של הנשיא חוסני מובארכ.

מבצע 'עופרת יצוקה' היה אקורד הפתיחה של סדרת עימותים בין ישראל לחמאס וליתר הפלגים החמושים ברצועה. המלצותיה של ועדת גולדסטון שהוקמה על ידי מועצת זכויות האדם של האו"ם במטרה לחקור את התנהלות ישראל במבצע, כמו גם הביקורת הבוטה שנשמעה בעולם על מדיניות ישראל כלפי הרצועה, נתפסו בעיני חמאס כהישג משמעותי. הסחף המתמשך בדעת הקהל העולמית בלגיטימציה של ישראל לפעול – בתגובה לירי מן הרצועה – העמיק בקרב הנהגת חמאס את ההבנה ביחס לפוטנציאל השימוש בנפגעים אזרחיים בעזה כאמצעי רב-משמעות במאזן הכוח בין תנועת ההתנגדות לישראל.³

מבצע 'עמוד ענן' מצא את חמאס נישא על גלי אהדה בעולם הערבי. המהפכה במצרים, ובעקבותיה עליית 'האחים המוסלמים' לשלטון במדינה, סיפקו לחמאס יתר ביטחון. מצרים תחת שלטון מנהיג 'האחים המוסלמים', מוחמד מורסי, וכן טורקיה וקטר התחרו ביניהן על התמיכה בחמאס, כחלק מחתירתן להשפעה על המרחב הסוני. יחסי חמאס עם איראן נקלעו למשבר, ובמקביל התהדק הקשר בין חמאס לממשלת מצרים, ומבחינת חמאס אף נוצרה תלות במצרים. בנסיבות אלה יכולה הייתה מצרים לקדם את סיום הלחימה במהירות, ותוך גיבוש הבנות שאפשרו לישראל ולחמאס להצביע על הישג משמעותי. ישראל זכתה בתקופת שקט ארוכה יחסית, ואילו לחמאס הוענקה אפשרות לייצב את שלטונו ולהדק את יחסיו עם קטר – עם הסיוע הנדיב

שנלווה לכך. אולם, תקופה זו לא נמשכה זמן רב. 'האחים המוסלמים' איבדו את השלטון במצרים בהפיכה צבאית, והגנרל עבד אל-פתח א-סיסי נבחר לנשיאות. ערב מבצע 'צוק איתן', נמצא חמאס מבודד בעולם הערבי. המערכת הכלכלית שפיתח באמצעות המנהרות במרחב רפיח שותקה כמעט כליל, עקב פעילות הנגד של הצבא המצרי. תחושות הבידוד והרצון לשנות את המציאות המעיקה, גם אם לא בכונת מכוון, הובילו את חמאס לסבב הלחימה האחרון.

שינוי נוסף שחל במערך הכוחות במזרח התיכון השפיע אף הוא על המערכה בעזה, ביחס לסבבי לחימה קודמים. איום מתגבר מצידו של ארגון 'המדנינה האסלאמית' – דאע"ש – בסוריה ובעיראק היה רקע להיווצרות קואליציה חדשה בהובלת ארצות הברית, שתכליתה לסכלו. בתוך כך, ארצות הברית ומדינות המערב מצאו את עצמן לצד איראן וחזבאללה, ועימן ערב-הסעודית, ירדן ואף משטרו של אסאד בסוריה. תופעה זו, שאמנם אינה מבטיחה את שיקום הרלוונטיות וההשפעה של וושינגטון על המתרחש במזרח התיכון, דוחקת את חמאס ואת בעיית עזה לשולי השיח הבינלאומי, ובכך מעצימה את בידודו של הארגון.

המערכה האופרטיבית

קשה לקבוע אם לחימת חמאס והארגונים הפלסטיניים ב'צוק איתן' באה מתוך תכנון מוקדם. נדמה שאף אחד מהצדדים לא היה מעוניין בעימות. אולם, כפי שקורה לא פעם – ישראל וחמאס כאחד נמצאו מעורבים בסבב עימות ארוך במיוחד. התבוננות על דרכי הלחימה של חמאס מאז 'עופרת יצוקה' מצביעה על תהליך למידה שיטתי. בזמן שבין 'עמוד ענן' ל'צוק איתן' התאפיינה התנהלות חמאס בריסון, אך במקביל הגביר הארגון את בניית התשתית הצבאית ברצועה, וכן ניסה לבצע פיגועים דרך שטחי יהודה ושומרון.⁴ בתהליך זה ניכרה תפיסת לחימה משולבת, שכללה שני רכיבים מרכזיים:

מאמץ התקפי – במטרה לפגוע בישראל באמצעות ירי רקטי ופעולה מעבר לגבול דרך מנהרות התקפיות. שימור הירי הרקטי לווה במאמץ הגנתי, שכלל הטמנת משגרים בתת-הקרקע בסביבה אזרחית צפופה. שני הרכיבים ההתקפיים לא נועדו להשיג הכרעה כלשהי, אלא בעיקר לפגוע במרקם החיים של תושבי ישראל, ולהפעיל לחץ על ממשלת ישראל להקל בהגבלות על מעבר סחורות ואנשים שהושטו על הרצועה. חמאס ויתר הפלגים הפעילים ברצועה ניצלו גם את יכולות ירי המרגמות לטווחים קצרים, כדי לערער את ביטחונם של תושבי היישובים הקרובים לגדר הרצועה. ביסוד המאמץ ההתקפי ניכרו שתי מגמות: ההכרה בכך שירי על נמל התעופה בן-גוריון עשוי לשבש את התעופה האווירית הבינלאומית לישראל. הבנה זו אוששה באותו מקרה שבו רקטה שכוונה לשדה התעופה לא יורטה על ידי מערכת 'כיפת ברזל'. מספר חברות בינלאומיות ביטלו את הטיסות ליעד זה למשך מספר ימים. המגמה השנייה

הייתה ההבנה שירי מרגמות ליישובי עוטף עזה מייצר לחץ בישראל, משום שאין לירי קצר-טווח זה התרעה מספקת ואין לו מענה התרעתי ומיירט, כזה שמספקת 'כיפת ברזל' לרקטות.

בתהליך בניין כוח שיטתי הגדיל חמאס את עוצמת המאמץ הרקטי שלו, לעומת יכולתו במבצעים הקודמים. הדבר בא לידי ביטוי במספר היבטים: בהיבט אמצעי הלחימה הגדיל חמאס הן את יכולות השיגור שלו לטווחים ארוכים, והן את הכמויות והגיוון של האמצעים שלו. בהיבט ההגנה על יכולות הירי יצרו חמאס והארגונים ברצועה תפיסת לחימה והגנה, שהתבססה על שימוש בתת-הקרקע לצורכי שימור הכוח ואמצעי השיגור, לצד העמקת השימוש באוכלוסייה כמגן אזרחי על אמצעי ירי. אלה אפשרו לשמר היקפי ירי משמעותיים גם בימים האחרונים של המערכה, תוך זיהוי תורפת מערכת ההגנה 'כיפת ברזל' בטווחים קרובים, וירי של מטחי מרגמות ליישובים הקרובים לגדר.

קעקוע הלגיטימציה של ישראל להפעלת כוח בעקבות 'עופרת יצוקה' הוביל לפיתוח דוקטרינת הקורבן. עיקריה הם פרובוקציה שתביא לפגיעה על ידי ישראל באזרחים ובמתקנים אזרחיים ובינלאומיים, באמצעות מיקום אמצעי לחימה וירי במתקנים אלה. מטרתה היא להעמיק את בידודה של ישראל בזירה הבינלאומית. ככל שתגבר הפגיעה מצד ישראל באזרחים, כן תגבר האפקטיביות של מאמץ הלגיטימציה לחמאס ומאמץ הדה-לגיטימציה לישראל. במהלך 'צוק איתן' העצים חמאס בצורה משמעותית את השימוש בדוקטרינת הקורבן, שהתבטא בחשיפה נרחבת של אזרחים בלתי-מעורבים לאש של צה"ל. אמצעי ירי ושיגור רקטות הופעלו גם ממתחמים הומניטריים, שבהם קיבלו תושבים מחסה. המחשות להפעלת דוקטרינת הקורבן ניתן לראות בתמונות המתארות ירי של רקטות מתוך מתחמים של ארגונים בינלאומיים ובתי ספר.

אין חידוש בהפעלת ירי על סביבה אזרחית מתוך סביבה אזרחית על ידי חמאס ופלגים חמושים אחרים, אולם, בשונה מסבבי לחימה קודמים, במהלך 'צוק איתן' ניכר שכלול של שיטת פעולה זו. לקחי חמאס מ'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן' נלמדו והעצימו את השימוש במרחבים אזרחיים אלה. התקנה של אמצעי שיגור רקטות במתחם של ארגון בינלאומי הפועל ברצועה מחייבת הכנה מראש וכוללת חפירה, הובלה והתקנה של האמצעים. קשה לדמיין כיצד נערכות הכנות אלה בלי שהעובדים במתקנים אלה שמים לב לכך. לא מן הנמנע שהופעל עליהם לחץ, על מנת שלא תתעורר בקרבם התנגדות להיערכות חמאס בתחומם.⁶ בהקשר זה יש לציין שעד שבוע הלחימה האחרון התקשה צה"ל לפגוע במערך הפיקודי הבכיר של חמאס. אנשיו פעלו במנותק מהסביבה, כשהם מוגנים בתת-הקרקע. על כן, לא ניתן להעריך עד כמה היו בכירי הארגון מודעים להיקף הפגיעה ברצועה, בנפש וברכוש, קרי: למחיריה של דוקטרינת הקורבן.⁵

ירי מתוך מתחם בתי ספר

ירי רקטות מתוך מתחם בית ספר של אונר"א

ירי מתוך מתחם דיפלומטי ומתחם רפואי של הצלב האדום [הכיתוב בצילום – כבמקור]

לעומת זאת, התפיסה האופרטיבית של צה"ל לא עברה שינוי מהותי מאז מבצע 'עופרת יצוקה'. זו התבססה על פתיחה באש שכללה אש מדויקת מנגד על מטרות מתוכננות מראש, והעמקת הפגיעה במטרות מזדמנות. לצד הפעלת האש החזיק צה"ל את כוחות היבשה במוכנות לכניסה קרקעית מוגבלת לאזור, במטרה להשמיד תשתיות צבאיות של חמאס ושל יתר הארגונים החמושים הפעילים ברצועה, ולהביא להפסקת הירי. במבצע 'עופרת יצוקה' הופעל הכוח הזה אחרי מיצוי המערכה באש, שלא הביאה להפחתה משמעותית בירי הרקטות, ואילו במבצע 'עמוד ענן' רוכז הכוח היבשתי, אולם לא הובא לידי ביטוי שכן הושגו הבנות מדיניות להפסקת הירי במהירות יחסית, הודות להשפעת קהיר על חמאס.

תהליכי בניין הכוח של צה"ל במהלך השנים האחרונות העמיקו את הדגש על היכולת האווירית ומודיעין למטרות. אלה קיבלו את מרב המשאבים – מטבע הדברים על חשבון התמרון היבשתי, שנותר מאחור עם קטלניות ויכולות אש עצמאיות ומדויקות מוגבלות. במקביל, ההצטיידות בפלטפורמות כבדות (דוגמת מרכבה ונמר) ומיגון מתקדם התנהלה בעצלתיים, בשל קשיים תקציביים. התוכניות המבצעיות של צה"ל היוו המשך ישיר לתהליכים אלה, כפי שהומחש במהלך 'צוק איתן'. המערכה נפתחה באש מן האוויר בהיקפים גדולים הרבה יותר מאשר במבצעים הקודמים. זאת, כתוצאה מהעמקת יכולות המודיעין למטרות מתוכננות, וכן לאלה שנוצרו תוך כדי הלחימה. אולם, חמאס ויתר הפלגים שימרו יכולות ירי רקטות ארוך-טווח וירי

מרגמות לטווח קצר לאורך המערכה. זאת באמצעות השימוש הנרחב בדוקטרינת הקורבן, אשר הקשתה על צה"ל לפגוע באמצעי שיגור הממוקמים בסביבה אזרחית צפופה. לאחר מספר ניסיונות של חמאס לחדור לישראל דרך מנהרות התקפיות, הופעל התמרון הקרקעי – יש שיאמרו באיחור רב – במטרה להשמיד את המנהרות ההתקפיות. בשבוע האחרון של הלחימה, עם יציאת הכוחות היבשתיים מהרצועה, שבה ותפסה מקום מרכזי המערכה באש, שהתעצמה תוך הסרה של מגבלות שצה"ל הטיל על עצמו. כך התאפשרה פגיעה רחבה בתשתיות הצבאיות של חמאס ובמקורות שיגור. יש לשער שפעולה זו הייתה בין הגורמים שהביאו את חמאס להסכים להפסקת האש במתווה המצרי המקורי, שאותו דחתה הנהגת התנועה קודם לכן.

המאזן האופרטיבי והאסטרטגי של המערכה

בעת כתיבת שורות אלה, קשה להעריך את תוצאות מבצע 'צוק איתן'. ניסיון העבר מלמד שהערכה כזו מחייבת פרספקטיבה ארוכת-טווח. את התוצאות ראוי למדוד מול השיפור במצב האסטרטגי של מדינת ישראל לאורך זמן, ולא מול הצהרות ושיח פופוליסטי על ניצחון והפסד בשני הצדדים. ובכל זאת, מתבקשת ההשוואה למלחמת לבנון השנייה ולסבבי לחימה קודמים בזירת עזה.

כשהסתיימה מלחמת לבנון השנייה, היא נתפסה בקרב הציבור בישראל כהפסד וכהחמצה.⁷ למרות זאת, צפון-הארץ זכה בעקבותיה בתקופה שקט ארוכה – מהארוכות ביותר מאז קום המדינה. לעומת זאת, מבצע 'עופרת יצוקה' הסתיים בהפסקת אש חד-צדדית, ואז דובר בישראל על הישג צבאי במאבק מול חמאס. אולם, חמאס ויתר הפלגים הפעילים ברצועה המשיכו להתעצם והירי מן הרצועה נמשך כמעט ללא הפוגה – עד אשר התחולל סבב 'עמוד ענן'. כפי שהוכח, גם ההבנות שאפשרו את הפסקת האש בתום 'עמוד ענן' לא הועילו כדי לספק לישראל תקופת רגיעה ממושכת.

למרות המגבלות, ניתן לשרטט מספר תובנות בעקבות 'צוק איתן', המעידות על שיפור במצבה של ישראל מול האתגרים שמזמנת רצועת עזה. ראשית, הסתמנה הבנה מצד הקהילה הבינלאומית לגבי חומרת האיום שמציב האסלאם הפונדמנטליסטי-רדיקלי. הפנמת הסכנה הטמונה במתקפה שמנהל ארגון 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) בעיראק ובסוריה מקרינה גם על ההתייחסות לחמאס ולשאר ארגוני הטרור ברצועה – הגם שאין מדובר בזהות מוחלטת בין הגופים האלה. אפשר שהקריאה יוצאת הדופן של מועצת שרי האיחוד האירופי לפירוק כל ארגוני הטרור בעזה מנשקם הושפעה מהמתרחש בעיראק ובסוריה.⁸ שנית, חמאס מצא עצמו במהלך 'צוק איתן' ובעקבותיו מבודד בסביבה הסונית, מלבד קשריו עם קטר וטורקיה – שהשפעתן ממילא מוגבלת. גם עוינות מצד מצרים העמיקה את בידוד חמאס ומהווה מנוף לחץ עליו לאפשר את שילובה של הרשות הפלסטינית בניהול הביטחון ובשיקום הרצועה. כל אלה יצרו

מסגרת אפשרית להתנעת תהליך של צמצום משמעותי ביכולת ההתעצמות הצבאית של חמאס ויתר הפלגים ברצועה – תהליך שיצמצם בטווח הארוך את האיום הנשקף לישראל ממנה.

לבסוף, על אף דברי ההתלהמות והרהב של גורמי חמאס בעזה לאחר המערכה, ולמרות הביקורת בישראל על כי גם בסיומה נותרו בידי חמאס יכולות צבאיות ופוטנציאל התעצמות, היקף הפגיעה בפעילי טרור, באמצעי לחימה ובתשתיות ברצועה היה עצום ורב. ניסיון העבר מראה שלעוצמת הפגיעה הזו עתידה להיות השפעה על רצונם של הארגונים לחדש לחימה, לפחות בזמן הקרוב. לכן, נראה ש'צוק איתן' מהווה ציון דרך בנתיב להסדרה אסטרטגית ארוכת-טווח מול האיום הביטחוני שמקורו ברצועה. התנאים שנוצרו בעקבות המערכה עשויים להיות מנוצלים בדרך לפירוז – ולו חלקי ומדורג – של הרצועה, וכשלב לקראת עיצובה של מציאות ביטחונית נוחה יותר לישראל, בפרט אם תהיה לרשות הפלסטינית השפעה כלשהי על הביטחון והמנהל ברצועה.

אולם, אין להמעיט בחשיבות המאבק בדוקטרינת הקורבן. דוקטרינה זו מהווה כלי אופרטיבי בכל משמעות אסטרטגית. מסכת הקורבן של חמאס נסדקה כשפעילי הארגון ביצעו רצף של הוצאות להורג של "משתפי פעולה" לקראת סוף המערכה. עם זאת, ארגוני זכויות אדם בינלאומיים קראו לחמאס לוודא שנאשמים לא מוצאים להורג ללא הליך משפטי מסודר – בבחינת התייחסות לחמאס כאל ארגון שניתן לנהל עימו שיח נורמטיבי, משפטי ודמוקרטי. התייחסות כזאת לחמאס אינה מבשרת טובות מבחינת ישראל.

ההתמודדות עם איומים כאלה שמייצג חמאס מחייבת את צה"ל לגבש תפיסת הפעלת כוח עדכנית, שתתבסס על תמהיל בין הפעלת האש לבין התמרון. זאת, מתוך הבנת האפקטיביות והעוצמה של המגע הישיר ושל ההישגים המבצעיים שיכול להשיג התמרון הקרקעי. תהליכי בניין הכוח של צה"ל נדרשים לתמוך בהבנה הזו ולא להישען באופן מוטה על הפעלה של אש מנגד – מדויקת ועוצמתית ככל שתהיה. לצד זאת, ראוי לזכור שהמערכה איננה צבאית בלבד. מול האיום המתפתח גם בזירות נוספות נדרשת ישראל לגבש דוקטרינה משולבת, שתכלול – לצד המאמץ הצבאי – תמהיל של רכיבים מדיניים, הסברתיים ומשפטיים. רק מאמץ משולב יוכל לאפשר התמודדות ממושכת עם האיום שמציבים ארגונים חמושים שאינם מדינה, ובפרט אלה שעשו את דוקטרינת הקורבן רכיב מרכזי באסטרטגיית המאבק שהם מנהלים.

הערות

- 1 התנהלות חמאס ואופיו של איום הטרור מרצועת עזה, מרכז המידע למודיעין וטרור, המרכז למורשת המודיעין, מרץ, 2010. www.terrorism-info.org.il/data/pdf/PDF_19064_1.pdf
- 2 ביקור חאלד משעל, יו"ר הלשכה המדינית של חמאס, בטהראן, ראו: מרכז המידע למודיעין וטרור, המרכז למורשת המודיעין, 23 בדצמבר, 2009. <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/18170>
- 3 ראו: דברים שאמר שר החוץ האיראני במהלך ביקורו של חאלד משעל באיראן, דצמבר 2009, שם.
- 4 שירות הביטחון הכללי, 2014. מאמצי ההתעצמות של חמאס מאז מבצע "עמוד ענן", פורטל הטרור, <http://www.shabak.gov.il/publications/study/Pages/NewItem090714.aspx>
- 5 התמונות מתוך מסמך בלתי-מסווג של צה"ל, המציג ירי ממתחמים אזרחיים ובינלאומיים במבצע "צוק איתן", אוגוסט 2014. המקור נמצא ברשות הכותב.
- 6 בהקשר זה, ראו: "שימושים צבאיים במתקנים רפואיים ובאמבולנסים ע"י חמאס ושאר ארגוני הטרור הפועלים ברצועת עזה", מרכז המידע למודיעין וטרור, המרכז למורשת המודיעין, 23 באוגוסט 2014. <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/20683>
- 7 הערכה זו הייתה נחלתם של אישי ציבור ורבים בתקשורת הישראלית. הגדילה לעשות ועדת וינוגרד, שבדו"ח שהכינה נכתב: "בסופם של 34 ימי לחימה לא הייתה הכרעה לטובת צה"ל, אף לא 'בנקודות'. ירי החזבאללה על העורף הישראלי הופסק רק בשל הפסקת האש. ישראל לא ניצחה בבירור במלחמה", דו"ח וינוגרד, עמוד 396, סעיף 19, <http://www.nrg.co.il/images/news/doah.pdf>
- 8 ברק רביד, "שרי החוץ של האיחוד האירופי קראו לפירוק כל ארגוני הטרור בעזה מנשקם", **הארץ**, 20 באוגוסט 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2384744>